

TEME PLASTICE ORNITOMORFE ȘI ZOOMORFE PE CERAMICA CUCUTENIANĂ DIN MOLDOVA

A. NIȚU

Două descoperiri recente și inedite, privind temele plastice în *ronde-losse* pe ceramica cucuteniană (fig. 1–2), redau *figurina* de carnasier cunoscută la Podei (Tg. Ocna) (fig. 3/1) și o *protomă* naturalistă de pasăre acvatică pe un vas ornitomorf unic în ceramica Cucuteni–Tripolie.

Temele modelate rotund, vasele zoomorfe și ornitomorfe sau figurinele și protomele de animale sau păsări ale decorului plastic, au o dublă funcție, *uzuală*, servind practic ca recipient sau ca apucători în locul proeminențelor și tortilor de pe umărul sau buza vaselor, și în același timp *decorativă*, aplicind pe ceramică universul reprezentărilor conceptuale și figurate, de semnificație *simbolică*, modelate la început în volum¹ și apoi în siluete pictate², după legi ale evoluției artei și în alte arii culturale.

*

Protoma ornitomorfă de la *Mărgineni* — *Trebeș* (Bacău) (fig. 1)³ este de pasăre palmipedă, redată cu gîtul arcuit și capul aplecat deasupra pieptului. Modelarea perfect rotunjită asigură o trecere netedă între părțile protomei, de la cap spre cioc sau gît, și este mulată pe reliefurile formelor, umflăturile ușoare pe părțile laterale ale capului, gîtul oval și lărgit la bază.

Modelarea este plană numai pe creștet, ca un disc eliptic mulat pe curbura continuă a capului și gîtului și delimitat prin margini mai accentuate în jumătatea anterioară, deasupra ochilor circulari și adînciți.

Deasupra ciocului, marginea discului este atenuată, determinînd numai o ușoară depresiune între linia creștetului și a ciocului. Ciocul, scurt, gros la bază și subțire la vîrf, cu partea superioară boltită și cea inferioară plată, continuă linia superioară, curbă, a capului și gîtului și linia inferioară, orizontală, a capului, unite în unghi ascuțit. Ciocul are partea superioară lătită uniform și terminată cu un vîrf arcuit transversal, dar nu îndoit în jos. Pentru soliditatea protomei, ciocul este prins de umărul vasului cu un peduncul scurt și rotund.

Gîtul îndoit și dat pe spate, cu capul aplecat și ciocul fixat în partea superioară a umărului boltit, din cauza curburii accentuate a peretelui va-

¹ A. Nițu *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p. 15 urm., 28 urm. 31 urm.

² Idem, *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni–Tripolie*, în *Arh. Mold.*, VIII, 1974, p. 15 urm.

³ Săpături inedite efectuate de D. Monah în 1974. Muzeul din Bacău.

sului, apare scurt. Indiferent de specia palmipedă, această scurtime este motivată prin perspectiva prescurtată, *en raccourci*, a gîtului îndoit al păsării în repaos sau înotînd, observabilă și la pasărea reală. Această reducție prin perspectivă este însă compensată prin tăierea în semilună a buzei vasului, de o parte și alta a protomei, prelungind astfel baza lărgită și linia profilului gîtului.

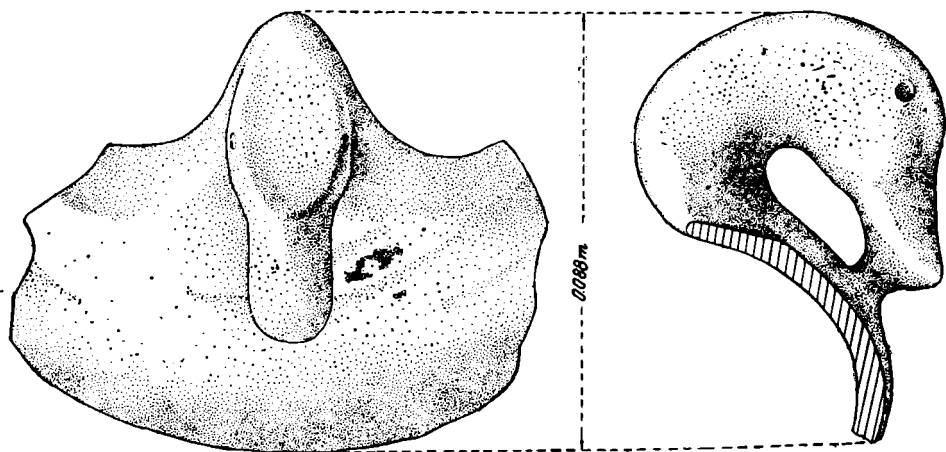

Fig. 1

Arcuirea largă a umărului vasului, indicată de lungimea fragmentului ceramic, redă pieptul lat, deasupra căruia se profilează capul elegant al păsării.

Detaliile modelării morfologice a protomei arată că specia palmipedă reprezintă *gîsca* și nu rața, la care aceste detalii sînt accentuate diferit. Caracteristicile speciei naturale: lipsa forme în elipsă decupată a creștelui, unghiul pronunțat sau anulat al frontalului și ciocului, ciocul lung, lat și mereu întredeschis pentru măcăit, umflăturile mărite pe fețele laterale ale capului, gîșă atîrnată pe piept, sînt redată realist și reduse la elementele esențiale pe protoma de rață de pe umărul unui vas de la *Trasești*, din faza Cucuteni A 3 (fig. 3/2)⁴.

Modelarea naturalistă a formelor organice este inerentă viziunii modelării temelor plastice pe ceramica cucuteniană, dar rămîne totdeauna supusă unei stilizări sumare a volumelor și detaliilor, ca în cazul protomei de rață (fig. 3/2) și a protomei de bovidu din aceeași fază de la *Trasești*⁵.

Stilizarea capului *naturalist* de gîscă constă numai în simplitatea și delicatețea modelării formelor, implicînd totodată tendința *manieristă* a evoluției plasticii Cucuteni B.

⁴ A. Nițu, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p. 38, fig. 28/1.

⁵ *Ibidem*, p. 38, fig. 28/5.

Protoma este prinsă pe gura unui recipient, fiind trasă direct din buza înclinată spre interior, în continuarea curburii umărului. Modelarea bazei late a gîtului protomei a cauzat aplatisarea feței exterioare a buzei, fără a forma acel prag caracteristic în jurul gurii, ca la vasele piriforme cucuteniene, ci pentru a determina numai subțierea marginii buzei.

Aceeași aplatisare se repetă pe fața interioară a peretelui vasului, fiind limitată la zona răscroită a buzei, dar coborînd pînă la curbura umărului. Astfel, partea superioară a umărului prezintă o față exterioară arcuită în dublu sens, vertical și orizontal, și o față interioară plană și rectiliniară mai ales în sens orizontal, sub care începe curbura peretelui vasului. Această zonă plată transversală pe fața interioară se explică prin susținerea peretelui în partea anterioară a vasului cu degetele palmei întinse, în timpul modelării sau montării protomei cu mîna cealaltă deasupra feței exterioare a umărului. Însă această porțiune plată a feței interioare nu este vizibilă, deoarece dispare sub curba profilului peretelui anterior, a cărui arcuire este păstrată pe fața externă.

Modelarea îngrijită a feței exterioare a peretelui anterior al vasului, după fixarea protomei prin pedunculul de sub cioc, este vizibilă prin urmele ușor canelate sau fațetate, trase cu degetele, sau mai exact spatulate, pe partea superioară a umărului. Ele pornesc, de o parte și alta a pedunculului, aparent în direcție oblică spre pragul gurii vasului, dacă înclinăm fragmentul în față, ca în figură, însă în realitate ele merg paralel cu pragul și pot fi prelungite orizontal, în jurul gurii vasului, dacă readucem fragmentul la înclinarea reală a profilului. Aceste urme fațetate și separate prin creste abia perceptibile puteau adăuga un joc de lumină și umbră, ca un penaj subtil.

Profilul fragmentului trebuie înclinat cu cele două tăieturi semilunare ale buzei în plan orizontal, pentru ca prelungirea lor să completeze conturul gurii vasului. Cele două tăieturi pe ambele laturi ale protomei sînt arcuite scurt, încît prelungirea lor nu poate determina decît un contur oval pentru deschizătura vasului.

Aceeași înclinare a profilului este necesară și pentru a putea prelungi ruptura oblică de la baza fragmentului cu o linie arcuită simetric și în partea inferioară a vasului.

Detaliile fragmentului privind tectonica vasului determină un recipient de formă ovală, cu gura îngustată și buza subțire, cu peretele simplu arcuit. Fundul putea fi plat sau ușor arcuit și sprijinit pe trei sau patru suporturi.

Prevăzut cu o protomă de pasăre acvatică, recipientul definește un *vas ornitormf de tip ovoid cu deschizătura pe partea dorsală și fără gură înaltă*, caracteristic pentru vasele zoomorfe cucuteniene, la *Tirpești* (Tg. Neamț) în faza Precucuteni III sau la *Ghelăiești* (Piatra Neamț) în faza Cucuteni B 1⁶.

Prevăzut sau nu cu suporturi neorganice, vasul poate reda pasărea acvatică înotînd. Dacă suporturile anterioare ar modela picioarele păsării, vasul ar reda pasărea în repaus.

⁶ Idem, *Vase zoomorfe cucuteniene*, în *Danubius*, VI—VII, 1973, fig. 1—2.

Urme lucioase punctate pe cap și gît sau pe buza recipientului indică liniile de culoare neagră ale unui decor geometric, care nu poate fi reconstituit. Acest decor pe partea superioară a vasului putea accentua expresivitatea protomei.

Pasta fragmentului este fină și densă, dar moale, arsă cărămiziu-roziu, mai curînd caracteristică ceramicii Cucuteni A. Fragmentul a fost găsit la adîncime mică, — 0,20 m, la marginea suprafeței de chirpic a unei locuințe din nivelul *Cucuteni B 1*. Deoarece ceramica acestui nivel este în curs de prelucrare, nu se poate încă preciza etapa în cadrul acestei faze. Factura pastei fragmentului se explică prin alterarea pastei dure a ceramicii Cucuteni B în pătura superficială.

*

Figurina zoomorfă de pe „Cetățuia“ de la *Cucuteni* (fig. 2)⁷ repetă tipul plastic al figurinei de la *Podei* (fig. 3/1), prinsă orizontal, ca o toartă dublu ajurată și ușor înclinată în sus, pe umărul unei amfore⁸.

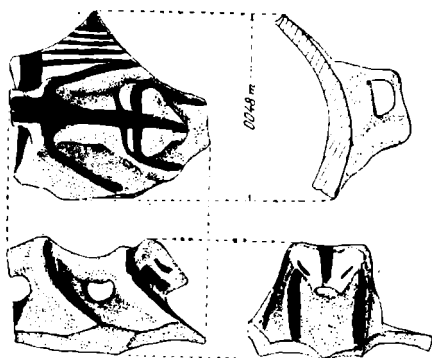

Fig. 2

Prinsă la fel, în poziție orizontală și ușor înclinată în sus, dar orientată spre dreapta; pe umărul unei *amfore*, figurina reproduce, **formal și tematic**, schema figurinei de la *Podei*, redînd silueta încordată a *carnasierului la pîndă*, cu capul aplecat, crupa înălțată, picioarele anterioare și posterioare întinse înainte și coada în jos.

De dimensiune mai mică, ea a servit mai curînd ca sprijin la apucatul vasului cu miinile decît ca toartă propriu-zisă, adică la fel cu proem-

⁷ Săpăturile noi efectuate de M. Petrescu-Dîmbovița în 1961—1963 — *Figurina* a fost menționată și datată greșit în faza Cucuteni A2, înainte de curățarea ei de calcar. Porțiunile de culoare albă a fondului și de culoare neagră-brună a liniilor au putut fi considerate ca aparținând unui decor tricrom pe fond alb stil A (A. Nițu, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p. 29 și n. 141).

⁸ R. Vulpe, *Figurine thériomorphe de la civilisation Cucuteni B*, în *Jahrb. f. Prähist.*, 1937, Ethnogr. Kunst. 12, 1938, p. 58—59, fig. 3 și pl. 33/1—2; A. Nițu, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p. 29—30, fig. 18/8 și 22.

tețele obișnuite ale ceramicii. De fapt, părțile morfologice ale figurinei sînt detașate prin două găuri circulare perforate vertical, după procedeul proeminențelor.

Fig. 3

În mod real, procedeul modelării este paralel cu acela al proeminențelor, figurina fiind sculptată în masa de lut aplicată pe vas ca o proeminență plată și semicirculară, atît de caracteristică ceramicii cucuteniene. Cele două găuri perforate la bază au detașat cele trei mase pentru modelarea capului și picioarelor anterioare, a crupei și picioarelor posterioare și a cozii prinse de vas, iar în partea de sus banda plată a corpului.

Procedeul acestei modelări plastice nu este departe de acela al modelării picturale a siluetelelor formate din trei triunghiuri ajustate pe ceramica grupei ϵ .

Separarea celor trei mase ale protomei lasă liberă articularea morfologiei animalului. Cele patru picioare sînt modelate separat ca nervuri reliefate pe marginile laterale ale masei respective și capătul lor se pierde treptat pe suprafața vasului, fără a modela laba și ghearele. Procedeul s-a repetat probabil și pentru cea mai mare parte a lungimii cozii, deoarece gaura perforată pentru detașarea ei este tot circulară și mică, iar porțiu-

nea ruptă a cozii, oblice și prelungite pînă la suprafața vasului, se reliefa pe o masă cel puțin egală cu celelalte două.

Capul este modelat în formă de piramidă, deși aplatisată, cu trei colțuri pentru urechile mai scurte și botul mai lung, al cărui vîrf este rupt.

Țîtul scurt și lățit se termină cu greabănul pronunțat, format de ligatura reliefată și transversală a coxalelor anterioare.

Crupa înălțată este ușor concavă între coxalele posterioare, proemi-nente ca niște unghiuri laterale.

Corpul, arcuit în jos și ridicat oblic spre crupă, redă o siluetă suplă, cu atît mai mult cu cît este modelat în formă de bandă plată, iar coada, atît cît s-a păstrat, este de asemenea prismatică, nu rotundă.

Suprafața vasului și a protomei este acoperită cu un fond pictat cu culoare albă, de nuanță ușor crem și lustruită, și decorată cu linii groase sau subțiri de culoare neagră-brună, de nuanță șocolatei și de asemenea lustruite. Acest decor geometric este în cea mai mare parte șters, lăsînd numai urma decolorată a liniilor.

Decorul vasului prezintă la baza ȝîtului, deasupra figurinei, o bandă orizontală de linii subțiri, mărginite în partea superioară de o linie groasă. Pe umăr, o linie groasă verticală, dar ușor curbată spre stînga, taie banda orizontală și trece prin gaura perforată a cozii, delimitînd spațiul de prindere a figurinei. O linie mai îngustă, curbată spre dreapta, străbate gaura perforată sub corpul figurinei și se prelungește de-a lungul piciorului anterior stîng. Din cauza dimensiunii reduse a fragmentului ceramic, nu se poate defini structura decorului vasului.

Decorul figurinei este propriu și adaptat morfologiei animalului. El decorează partea dorsală și coboară pe laturi de-a lungul membrelor și cozii.

Pe cap, o linie groasă pe fața anterioară unește botul și trece printr-urechi pînă la greabăn; vîrfurile urechilor are cîte o pată circulară de culoare, care probabil se repeta, prin simetrie, pe bot; cîte o pată alungită de culoare acoperă fețele laterale; ochii au fost mai curînd redați printr-o linie oblică, ca procedeu pentru expresia caracteristică a ochilor întredeschși ai felinului.

Ligatura transversală peste greabăn a coxalelor anterioare este delimitată pe ambele laturi de linii groase unite pe coxale și continuate pe fețele anterioare ale picioarelor de dinainte. O bandă de culoare pe spînare pleacă de la greabăn și se lățește pe crupă și coxalele posterioare, prelungindu-se pe coadă și pe fețele anterioare ale picioarelor de dinapoi.

La extremitatea piciorului posterior drept, se poate observa bifurcarea liniei de culoare, pentru a completa printr-un procedeu pictural figurarea ghearelor carnasierului, ca la siluetele pictate pe ceramica e și f.

Decorul vasului și al figurinei este de stil e. Pasta fragmentului este fină, densă și dură, arsă cărămiziu deschis cu o nuanță albă, cu totul caracteristică fazei Cucuteni B 2 la Podei sau Gura Văii (orașul Gh. Gheorghiu-Dej). Figurina a fost descoperită în locuința III/4 din ultimul nivel de locuire (III) al fazei B 2. Deoarece ceramica B 2 din nivelul unic de la Podei și Gura Văii cuprinde și categoria denumită „varianta Montauri”, care definește etapa finală a fazei B 2 în Depresiunea subcarpatică, se

această categorie există și la Cucuteni, fiind denumită „Cucuteni D“, figurina de la Cucuteni poate fi perfect sincronizată cu aceea de la Podei în subfașa B 2b.

*

Ambele teme plastice, protoma de pasăre acvatică și figurina de carnasier, redau temele picturale ale decorului ornitomorf și zoomorf pe ceramica cucuteniană.

„Carnasierul la pîndă“, în poziția încordată de atac care precede saltul asupra prăzii, constituie tema de predilecție a decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie⁹. „Pasărea acvatică“ redată „înotînd“ constituie cea mai veche temă a decorului ornitomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie și este cunoscută pînă acum numai pe ceramica cucuteniană¹⁰.

Prezența și dualitatea acestor teme plastice și picturale ale decorului zoomorf și ornitomorf pe ceramica Cucuteni-Tripolie se explică prin anterioritatea decorului plastic față de decorul pictat în evoluția ceramicii neolitice carpato-dunărene și prin prioritatea ceramicii pictate în aria originară cucuteniană față de răspîndirea ei în aria tripoliană.

Exclusiv pe ceramica nepictată Precucuteni și pe ceramica pictată Cucuteni A, temele plastice supraviețuiesc alături de temele picturale pe ceramica Cucuteni B.

THÈMES PLASTIQUES ORNITHOMORPHES ET ZOOMORPHES SUR LA CÉRAMIQUE CUCUTÉNIENNE DE MOLDAVIE

R é s u m é

Deux découvertes récentes concernant les thèmes plastiques en *ronde-bosse* de la céramique cucuténienne modelée en ou décorée de formes organiques, reproduisent les thèmes figurés, ornithomorphes ou zoomorphes, plastiques ou picturaux, adaptés à la céramique peinte en des modalités connues ou inédites.

Un vase ornithomorphe ovoïde à l'ouverture dorsale, mais au rebord simple pourvu d'un *prolome naturaliste d'oie* (fig. 1) provenant de la couche Cucuteni B1 de Mărgineni-Trebeș (Bacău) et constitue un *unicum* pur la céramique Cucuteni-Tripolie.

Une figurine de carnasier aux aguets, servant comme anse d'une amphorette (fig. 2) et provenant de la couche B₂ de Cucuteni, est une réplique de la figurine similaire de Podei (fig. 3/1).

⁹ A. Nițu, în Arh. Mold., VIII, 1974, p. 69.

¹⁰ Idem, *Reprezentarea păsării în decorul pictat al ceramicii cucuteniene din Moldova*, în Cerc. Ist., V, 1975, fig. 1—2.